

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ
ОСВІТИ

ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНОЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ В
ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

Виконала: студентка 261 М групи

Спеціальності 013 Початкова освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми «Початкова освіта»

ШЕХОВЦОВА Анна Петрівна

Керівник к.філол.н. Наталія СИДОРЕНКО
Рецензентка: Пуленець Т.В. заступник директора з
навчально-виховної роботи Херсонської
загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 50 ім.
Романа Набегова Херсонської міської ради

**Використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі
початкової школи**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Теоретичні засади використання українознавчого матеріалу в початкових класах НУШ	6
1.1. Українознавчий матеріал в освітньому процесі: поняття, різновиди.....	6
1.2. Психолого-педагогічні засади використання українознавчого матеріалу в початковій школі.....	11
1.3. Роль і значення українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи.....	17
Розділ 2. Аналіз можливостей та шляхів використання українознавчого матеріалу в початковій школі	24
2.1. Аналіз чинної програми, підручників щодо можливості використання українознавчого матеріалу.....	24
2.2. Діагностика використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи.....	31
2.3. Шляхи використання навчального матеріалу українознавчого характеру в освітньому процесі початкової школи.....	35
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСКИ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46
ДОДАТКИ.....	51
Додаток А.....	51
Додаток Б.....	53
Додаток В.....	59
Додаток Г.....	60

ВСТУП

Актуальність теми. ХХІ століття поставило серйозні виклики для української державності загалом та її системи освіти зокрема. Збройна агресія Росії проти нашої держави, активна медійна кампанія з дискредитації української історії, мови та державності спонукає до посилення громадянського та національного виховання, що неможливе без засвоєння рідної мови, історії тощо. Одним з найдієвіших засобів досягнення цієї мети є активне використання українознавчого матеріалу, який акумулює в собі систему національних ідентифікаторів: мову, традиції, цінності тощо.

Проводити таку роботу доцільно починаючи з молодшого шкільного віку, коли ціннісні орієнтири особистості лише починають формуватися. Використання виховних можливостей українознавчого характеру на дітей цієї вікової групи також є доречним, адже українознавство – це той різновид педагогічного впливу, який супроводжує дитину з колиски, тому її засоби й методи зрозумілі та близькі вихованцю. Такий підхід потребує серйозного науково-методичного підґрунтя, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Актуальність дослідження полягає в необхідності вивчення питання використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи в умовах НУШ.

На жаль, останнім часом значно знизився науковий інтерес до українознавства, оскільки ця дисципліна носить факультативний характер у сучасній системі освіти. Серед досліджень з українознавства варто виділити фундаментальні праці, написані в минулому десятилітті А. Пономаренко, П. Кононенком, А. Козловим, С. Ковпик, О. Колоскіною. Сьогодні переважно виходять короткі розвідки присвячені окремим питанням українознавства: загальним теоретичним проблемам (В. Даренська, Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, О. Мостяєв, С. Наливайченко); методики його викладання (О. Фаст, А. Хомярчук, В. Бучківська); ролі українознавства в національному,

громадянському вихованні, формуванні національної свідомості (Л. Васишин, Л. Дзюбинська, О. Колоскіна).

Мета дослідження – дослідження та обґрунтування можливостей впровадження та методики використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи в умовах НУШ.

Мета дослідження передбачає виконання наступних **завдань**:

- окреслити поняття, різновиди українознавчого матеріалу та психолого-педагогічні засади використання в освітньому процесі початкової школи;
- зробити аналіз чинної програми, підручників щодо можливості використання українознавчого матеріалу;
- провести діагностику використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи;
- окреслити шляхи використання навчального матеріалу українознавчого характеру в освітньому процесі початкової школи.

Об'єкт дослідження: освітній процес початкової школи.

Предмет дослідження: зміст українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи в умовах НУШ.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що введення українознавчого матеріалу в освітній процес НУШ сприятиме розвитку патріотизму, національної свідомості, знань про історію та культуру українського народу.

Новизна роботи полягає в узагальненні та систематизації поглядів на проблему використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи; діагностиці використання українознавчого матеріалу вчителями початкової школи, вивченні українознавчого потенціалу чинних програм та підручників Нової української школи.

Практична значимість: результати наукового дослідження можуть бути використані при подальшому вивченні даної проблематики; також на заняттях на відповідну тематику в межах навчальних дисциплін

«Українознавство», «Педагогіка», «Етнопедагогіка»; результати можуть бути використані й педагогами-практиками для підвищення педагогічної грамотності та майстерності.

Методи: теоретичні – теоретичний аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження: аналіз, узагальнення педагогічного досвіду; **емпіричні** – дослідно-пошукова робота з проблеми дослідження: спостереження, діагностичне дослідження.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНОЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НУШ

1.1 Українознавчий матеріал в освітньому процесі: поняття, різновиди

Сучасна освіта орієнтується на всебічний і гармонійний розвиток особистості учнів. Зважаючи на суспільно-політичне тло, у освітньому процесі набуває важливого значення національно-патріотичне виховання та здобуття відповідних знань. Українознавчий матеріал при цьому відіграє особливу роль, він має невичерпні можливості для навчання та виховання школярів у цьому напрямі.

Вважаємо за необхідне чітко окреслити, що ми можемо відносити до українознавчого матеріалу, для цього, насамперед, окреслимо поняття українознавство.

П. Кононенко розуміє українознавство як «цілісну систему наукових інтегративних знань про Україну й світове українство як цілісність, як геополітичну реальність, що розвивається в цілісності простору й часу» [14, с. 14].

А. Ціпко вважає українознавство «наукою (науковою системою) україноцентричних знань, що розглядає феномени українського культуротворчого та державотворчого фактуму, які тягло з'являються в координатах етнонаціонального буття українців» [34, с. 20].

Дослідниця Н. Петрук під українознавством розуміє науку «... викладання якої пов'язане з поглибленням знань про Україну та про місце української спільноти в світовому цивілізаційному розвитку» [26, с. 354].

Вчений С. Наливайко пропонує більш складне розуміння українознавства, розглядаючи його в кількох вимірах. Українознавство як інтелектуальний напрям, що зосереджений на вивченні України та світового українства як геополітичної реальності, вчений пропонує розглядати у двох

основних вимірах: 1) як еkleктичну систему знань про Україну й українство, починаючи з прадавніх часів; 2) як науковий напрям, що вивчає Україну як природну, соціальну, культурну та цивілізаційну цілісність [23, с. 21].

Варто зазначити, що в українській науковій спільноті термін «українознавство» часто піддається критиці. Так, професор-історик зі Львова Я. Дашкевич взагалі категорично відкидає саме поняття «українознавство» і наголошує, що такий термін є «характерним для додержавного існування української нації», відповідно носить «дискримінаційний відтінок», а тому від нього доречно повністю відмовитись [7, с. 8].

Як бачимо, в цілому, наведені визначення доволі однозначно тлумачать поняття «українознавство» та не суперечать одне одному. Відповідно під українознавством слід розуміти систему наукових знань про Україну та українство, їх місце в загальному цивілізаційному розвитку.

Зауважимо, що поняття «українознавство» не є однозначним, є й інше трактування цього терміну. Українознавство – це ще й освітня дисципліна, яка є відносна до гуманітарних наук у початковій, середній, старшій та вищій школі.

Поява окремої дисципліни, присвяченої вивченню українства, є, на наш погляд, цілком закономірною. Існує чимало навчальних курсів, які знайомлять учнів з культурними особливостями певної нації, етнічної спільноти (германознавство, сходознавство тощо). Проте, зазвичай, ці курси створюються не для носіїв цієї культури, а для бажаючих з нею познайомитись. Українознавство ж активно вивчається носіями української культури, оскільки українці потребують відродження етнічної самосвідомості, засвоєння власного культурного коду, який стирився імперськими режимами (російським, айстро-угорським, радянським), що намагалися нівелювати українців як окрему націю.

Як зазначає Н. Петрук, українознавство, як одна з гуманітарних наук, має потужний потенціал для формування культурної людини, сформованої в просторі національного буття. Засвоєння базових знань з українознавства

сприяє появі та зміцненню такого середовища, де українська людина незмінно (упродовж тисячоліть) лишається найвищою цінністю, а культура й освіта постають як концентрація найвищих духовних смислів людини [26, с. 355]. Відповідно, ця наука має широкий потенціал для культурного та етнічного просвітництва нації, формування національно-патріотичного духу.

Зауважимо, що процес національно-патріотичного виховання та засвоєння знань про українство не може бути обмежений окремою навчальною дисципліною чи курсом, відповідно українознавчі знання тісно вплетені й у інші науки та навчальні дисципліни. Відповідно, ми можемо говорити про українознавчий матеріал в межах інших дисциплін, при цьому важливо окреслити, що саме доречно сюди зараховувати. Для цього звернемося до об'єкта та предмета українознавства як науки.

Вчений О. Мостяєв в повній мірі аргументував та окреслив об'єкт та предмет українознавства. Під об'єктом вивчення українознавства дослідник розуміє реальний український світ, який формувався та змінювався протягом багатьох століть, і, врешті-решт, на сьогодні окреслює суть буття і свідомості українців як етнічної спільноти. Предметом українознавства вчений вважає українство як загальноцивілізаційний феномен, особливості та закономірності його формування та розвитку в просторовому та часовому вимірах як на території України, так і за її межами [22, с. 4].

Можна зазначити, що об'єкт та предмет лише в загальних рисах охоплюють ті явища та процеси, які вивчає українознавство, описуючи їх загальними поняттями «український світ», «українство» тощо. Відповідно ми не отримуємо повної відповіді на питання: який матеріал відноситься до українознавчого. Щоб це з'ясувати проаналізуємо навчальні програми курсу «Українознавство», розроблених для різних рівнів освіти:

- програма курсу «Українознавство» для 1-4 класів, автори П. Кононенко, Т. Присяжна [16];

- програма курсу «Українознавство» для 5-11 класів, автори А. Ціпко, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова [31];
- силабус навчальної дисципліни «Українознавство» авторства Т. Дорохіної [8].

Аналізуючи програми ми виділили кілька блоків інформації, які вивчає українознавство, розглянемо їх:

- українська – державна мова;
- географія України: природа, екологія;
- відомості про становлення та історію розвитку української державності та етносу;
- українська культура: музика, література, фольклор, образотворчі та інші види мистецтва;
- народний побут українців;
- народні символи, звичаї та традиції;
- українці в світі (діаспора);
- національна ідея та український менталітет.

Такі блоки українознавчого матеріалу характерні для усіх трьох програм. Проте кожна з них має певні особливості, продиктовані цільовою аудиторією. Програма для початкової школи окрему увагу приділяє українській родині, проте це не окремий різновид українознавчого матеріалу, а спосіб його адаптування та наближення до читача: українські традиції, історія, побут подаються крізь призму сім'ї. Вивчення українознавчого матеріалу в початковій школі стає підґрунтям для подальшого вивчення та поглиблення знань про українців та українство в цілому, тому вважаємо за потрібне коротко проаналізувати програму з українознавства для старшої школи.

Програма для старшої школи побудована на принципі діяхронізму: усі блоки українознавчого матеріалу розглядаються на різних етапах їх

історичного розвитку, при цьому особлива увага приділяється питанням національної ідеї, менталітету, українства в глобальному вимірі.

Найбільш повне та вичерпне змістове наповнення українознавчим матеріалом у програмі для 5-11 класів. Крім зазначених блоків інформації, тут пропонуються для вивчення відомості про етнокультурне районування, українську науку, військова історія і сучасність України тощо.

Таким чином, можемо стверджувати, що до українознавчого матеріалу можна зараховувати увесь спектр знань, духовних і матеріальних надбань, що прямо чи опосередковано пов'язані з Україною та українцями.

Зауважимо, що увесь спектр українознавчого матеріалу настільки широкий (що підтверджує і проведений нами аналіз), що деякі дослідники взагалі заперечують існування окремої дисципліни та науки «українознавство». Наприклад вчений-історик Я. Ісаєвич стверджує, що українознавство як інтегрована дисципліна є зайвим. На думку дослідника, «поглиблення знань про Україну й українців забезпечується, насамперед, всім комплексом взаємопов'язаних українознавчих дисциплін, яких не може замінити якась окрема українознавча дисципліна» [10, с. 276].

Такі погляди, втім, піддаються критиці, зокрема до них апелює В. Даренська, яка наводить ряд аргументів на захист «українознавства» як науки та дисципліни інтегративного характеру. Зокрема, вчена зазначає, що предметом і завданням українознавства як інтегративної культурологічної науки є світоглядний синтез на основі вивчення окремих галузей національної культури; питома український аналіз історії українського мистецтва, філософії та інших окремих галузей культури, що полягає в розумінні їх як форм відтворення і відображення самотніх рис національного світогляду [6, с. 312].

Як бачимо, не припиняються дискусії про наукову специфіку українознавства, які слід розглядати як об'єктивний процес. Зараз навряд чи хтось може вважати якусь думку на цю тему незаперечною – пошуки

оптимальної наукової моделі тривають, методом проб і помилок формується цей науковий напрямок. Тому, розмірковуючи над сутністю українознавства, українознавчого матеріалу, ми намагаємося знайти відповіді виходячи з об'єктивних реалій сучасного розуміння українознавства. Вважаємо, що в умовах початкової школи, введення курсу «Українознавство» не дасть вичерпного результату для пробудження національної свідомості учнів. Доречним буде включення українознавчого матеріалу у весь освітній процес із зосередженням на ньому фокусу уваги.

Отже, навколо поняття «українознавство» сьогодні продовжують точитися дискусії, проте, в цілому, більшість дослідників розуміють українознавство як систему наукових знань про Україну та українство, їх місце в загальному цивілізаційному розвитку. Оскільки спектр знань, якими оперує українознавство досить широкий, деякі дослідники вважають поєднання їх в одну інтегративну науку недоцільним, пропонуючи поділ на вузькі наукові галузі. У контексті цього доречним видається включення в освітній процес українознавчих матеріалів, до яких можна зараховувати увесь спектр знань, духовних і матеріальних надбань, що прямо чи опосередковано пов'язані з Україною та українцями, зокрема: відомості про становлення та історію розвитку української державності та українського етносу; географію України: природу, екологію; відомості про українську мову, культуру (фольклор, літературу, музика тощо), народний побут та господарство українців; народні образи, символи, звичаї та традиції; інформацію про українців у світі (діаспора), український менталітет та національну ідею.

1.2 Психолого-педагогічні засади використання українознавчого матеріалу в початковій школі

Освітній простір України переживає гостру потребу у національно свідомих громадянах, які формуються починаючи з початкової школи. Розвиток механізмів формування національної самосвідомості та

національно-культурної ідентичності в особистості дитини зумовлює потребу використання в освітній практиці української школи українознавчого матеріалу, що бере витoki з історично усталених національних цінностей та є важливим компонентом у процесі відродження й розбудови української держави.

Початком шкільного навчання є перехід від ігрової до навчальної діяльності та період формування окремих психічних процесів. Тому вступ до школи приносить зміни в життя дитини, особливо, в освітній процес. Основним видом діяльності учня стає навчальна діяльність; накопичення знань про природу, навколишній світ і суспільство [21]. Звички вчитися поки що немає, тому і немає правильного ставлення до навчання. На початковому етапі навчальної діяльності важливо зберігати ігровий підхід в навчанні, так як учні ще знаходяться в стадії переходу від ігрової до навчальної діяльності. Їм складно перебудуватись з гри на навчання, як наслідок, розвивається стрес, розчарування, апатія і негативне ставлення до навчання. Особливо важливо зуміти вибудувати навчально-ігровий процес так, щоб початок шкільного життя і інформація, отримана на даному етапі навчання, були засвоєні [5]. Вважаємо, що українознавчий матеріал – дитячий фольклор (ігри, забавки), народні звичаї та традиції (як звернення до особистого досвіду дитини, що засвоює їх при родинному вихованні) – є доволі дієвим засобом подолання цих вікових труднощів. Тому використання українського фольклору, звернення до народних образів, символів, звичаїв та традицій допоможе педагогу адаптувати дитину до шкільного навчання.

Низка вчених (А. Леонт'єв, Ж. Піаже, П. Фреса,), при вивченні взаємозв'язку емоцій, розумових дій і запам'ятовування, дійшли висновку, що емоційний стан людини впливає на її інтелектуальний рівень. Зокрема, запам'ятовування, яке супроводжується позитивними емоціями, відбувається більш ефективно. Тому впровадження окремих елементів українознавчого матеріалу, зокрема національно маркованих концептів з позитивним значенням, в навчання покращують опанування навчального матеріалу за

рахунок залучення емоційних центрів молодших школярів. Наприклад, вивчаючи правопис власних назв, можна звернутися до улюблених українських дитячих героїв чи персонажів, при цьому можна використовувати як традиційні, так і сучасні образи: Святого Миколая, Котигорошка, пса Патрона тощо.

На наш погляд, особлива роль українознавчого матеріалу у виховній роботі, адже він має широкі можливості для формування в учнів молодшої ланки національної самосвідомості, відповідно й здійснення національно-патріотичного виховання. Серед українознавчого матеріалу невичерпний виховний потенціал має народна педагогіка, яку варто розуміти як «сукупність педагогічних знань і виховного досвіду, які зберігалися у традиціях сімейного виховання, усній народній творчості й народних обрядах; давню педагогічну культуру народу» [9, с. 25]. Як бачимо, народну педагогіку цілком доречно розгадати як різновид українознавчого матеріалу.

Дослідниця О. Стягунова наголошувала на існування наступних виховних цілей народної педагогіки: повідомлення інформації; виховання, соціалізація особистості; розвиток інтелекту, творчих здібностей; розвиток морально-етичної сфери особистості; стимулювання й мотивація поведінки особистості; дотримання організаційно-дисциплінарних вимог; організація і управління комунікативно-дієвою стороною особистості дитини; розвиток фізичної активності дитини; розвиток аудіо-візуального сприйняття дитини; розвиток національної свідомості та самосвідомості.

Українська народна педагогіка припускає реалізацію цілої низки складних виховних функцій: інформаційно-пізнавальної, виховно-соціалізуючої, інтелектуальної та творчо-розвивальної, формування морально-етичних ідеалів, мотиваційно-стимулюючої, організаційно-дисциплінарної, організаційно-комунікативної, розвитку тактильно-рухової активності й наочно-образного мислення [30].

Використання форм, методів та засобів народної педагогіки найефективніше, на нашу думку, в дошкільний та молодший шкільний

періоди, адже народно-педагогічні засоби відрізняються своєю простотою та доступністю, вони зрозумілі та близькі дітям, разом з тим у них ще не затух інтерес до народної культури.

У молодшій школі педагог закладає початок національної самосвідомості, саме в цей період національне виховання не обмежене рамками однієї навчальної дисципліни. Цей період становлення особистості найсприятливіший для емоційно-психологічної дії на дитину, оскільки образи культурного простору, сприйняття дійсності дуже яскраві і сильні, і тому вони закарбовуються в пам'яті надовго, а іноді і на все життя, що має велике значення у національно-патріотичному вихованні, стрижнем якого є українознавчий матеріал. Вважаємо, що це є переконливим аргументом на користь використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі.

Розвиток самосвідомості учня початкової школи проявляється в поступово зростаючій критичності, вимогливості до себе. У молодший шкільний період відбувається перехід від конкретно – ситуативної самооцінки до більш узагальненої, зростає і самостійність самооцінки, процес формування самооцінки дитини свідчить про готовність дитини до формування власної моделі поведінки та ціннісних орієнтирів, що дозволяє успішно розвивати дитячу самосвідомість. Якщо самооцінка першокласника практично повністю залежить від поведінки дорослих та їх оцінок, то учні другого та третього класів оцінюють свої досягнення більш самостійно. Сформовані стійкість та самостійність самооцінки дозволяють їй виконувати функцію мотиву діяльності [4].

У сім – одинадцять років дитина усвідомлювати власну індивідуальність, яка, безумовно, піддається суспільним впливам. Дитина усвідомлює, що зобов'язана вчитися, і в ході цієї діяльності змінювати себе, привласнюючи колективні знаки, поняття та символи, знання та ідеї, що сформовані в суспільстві, цей процес надзвичайно важливий для формування національної самоідентичності, тому педагог повинен приділити йому особливу увагу. На нашу думку, саме в цей період варто максимально

включати в освітній процес українознавчий матеріал, щоб у дитини формувалося усвідомлення належності до українства.

Залучення учнів до культури українського народу, формування стійкого інтересу до матеріалу українознавчого змісту, виховання в них національної самосвідомості, бажання пізнати його глибше та використовувати в повсякденному житті вибудовує стійку платформу для виховання молодших школярів свідомими громадянами України.

Зважаючи на вищеперелічені психологічні особливості учнів молодшої школи вважаємо цей період сенситивним для формування національної самосвідомості, при цьому важливе місце в цьому процесі займає українознавчий матеріал, зокрема народна педагогіка. Її засоби та форми прості та доступні для розуміння молодших школярів, крім того вони є культурним кодом нації, засвоюючи який вихованці долучаються до неї, починають розуміти та поважати її.

Логічним продовженням нашого дослідження є звернення до педагогічних особливостей впровадження українознавчого матеріалу в освітній процес. Насамперед зауважимо, що українознавчі матеріали мають інтегративний характер, оскільки формуються на перетині правових, природничих, наукових знань, гуманітарних, соціально-економічних, філософських пошуків, образно-символічної системи тощо. Тому, як зазначає В. Бучківська, використання українознавчих матеріалів передбачає формування в учнів функціонально нової якості знань, яка набувається в процесі перенесення узагальнених способів дій з різних наук і відображає генезу знань та вмінь [2, с. 60].

Основна педагогічна мета використання українознавчих матеріалів в освітньому процесі – дати учням знання про людину та про Україну й українство як цілісність, з одного боку, та органічну спільність із глобальним суспільством – з іншого, сприяти етнічному самоусвідомленню, самореалізації кожної особистості, формуванню громадянської свідомості учнів початкової школи.

П. Кононенко слушно зауважує, що українознавчі матеріали – це симбіоз крає-, країно-, природо-, суспільство-, людино-, народознавчих матеріалів, але не як окремі системи знань, а як елементи універсальної цілісності [15, с. 7]. Вважаємо, що такий характер інформації накладає й певні педагогічні особливості її використання, зокрема педагог має використовувати системний підхід, тобто не просто пояснювати значення того чи іншого матеріалу для українства, а й розкривати його глибокі взаємозв'язки з іншими елементами. Наприклад, подаючи відомості про тваринний світ України, варто попросити дітей пригадати, героями яких казок чи віршиків вони є, з чим асоціюються певні представники української фауни (що мають символічне, образне значення: кіт, лелека, сокіл), також можна порівняти ці образи з їх еквівалентами в інших культурах.

Вводити українознавчий матеріал в освітній процес можна через використання різних форм та методів навчання. А. Козлов до таких відносить наступні:

- використання вчителем ілюстративного матеріалу;
- бесіди з учнями на основі їхніх спостережень, із залученням їхнього життєвого досвіду;
- рольові ігри, інсценізації, театралізовані епізоди і сценки, ляльковий театр;
- зустрічі із народними умільцями, з творцями різних видів мистецтв, із відомими людьми своєї місцевості, відвідання історичних пам'яток тощо [12, с. 78].

Найголовнішими принципами навчання з використанням українознавчих матеріалів, на наш погляд, є принципи доступності, емоційності, відкритості й щирості учительських думок і висловлювань.

Використовуючи українознавчий матеріал саме в молодших класах учитель має орієнтуватись і на те, що учні початкової школи, відповідно до вимог Нової української школи, ще не оцінюються, (а, отже, й не мають духу

конкуренції). Проте сам процес оцінювання вчителем, друзями та самооцінювання учнів відіграє надзвичайну роль у ставленні дитини до навчального матеріалу та до форм його засвоєння, тому особлива увага має бути звернена на систему мотивації учнів. На наш погляд, сьогодні це завдання можна вирішити й через звернення до суспільно-політичної ситуації, у якій опинилася Україна, тобто стимулювати дітей до вивчення українознавчого матеріалу на хвилі піднесення патріотизму в суспільстві.

Вчитель має пам'ятати, при відборі українознавчого матеріалу для уроків, що в цьому не можуть домінувати абсолютно нові знання: вони мають нашаровуватися на особистий досвід дитини.

Варто наголосити, що особливе значення в початковій школі має наочність, що зумовлено зокрема й психологічними особливостями молодших школярів (домінування предметного мислення, слабка концентрація уваги тощо). Тому українознавчий матеріал варто унаочнювати, особливо необхідно використовувати найрізноманітніші географічні карти, яскраві світлини та альбоми, схеми, зразки ужиткових речей українців, макети і моделі. І все це має сприяти формуванню не лише первісних уявлень учнів, а й достатньо усвідомлених понять про наслідки праці українців.

Таким чином, молодший шкільний вік найсприятливіший для емоційно-психологічної дії на дитину, оскільки образи сприйняття дійсності, культурного простору дуже яскраві і сильні, і тому вони залишаються в пам'яті надовго, а іноді і на все життя. Тому введення українознавчого матеріалу необхідне, адже він, будучи простим та доступним для розуміння молодших школярів, є культурним кодом нації, засвоюючи який вихованці долучаються до неї, починають розуміти та поважати її. Українознавчі матеріали зрозумілі та близькі дітям молодшого шкільного віку, разом з тим у них ще не затух інтерес до народної культури. При цьому, добираючи матеріали, педагог має керуватися принципами доступності, емоційності, відкритості й щирості учительських думок і висловлювань.

1.3 Роль і значення українознавчого матеріалу в освітньому процесі

Можна констатувати, що протягом останнього року в Україні помітно зростає інтерес до відродження національної культури, збереження самобутніх традицій та базових цінностей, відновлення колективної пам'яті як одного із головних чинників формування національної ідентичності громадян України. Це робить українознавчі матеріали напрочуд актуальними.

Вважаємо за необхідне окреслити роль і значення українознавчих матеріалів в освіті. П. Кононенко та Т. Присяжна стверджують, що використання українознавчих матеріалів в освітньому процесі дає змогу розвивати національну самосвідомість учнів, їх власне «Я», виховувати у дітей громадянські почуття, сприяє їх самовизначенню в системі українського довкілля, що має тісний взаємозв'язок із загальнолюдськими проблемами та світом. Більше того, поєднання природознавчого компоненту знань про Україну із суспільствознавчим та культурологічним сприяє формуванню міжпредметної та громадянської компетентностей учнів [14].

Вважаємо, що окреслена вище роль українознавства в освіті, в цілому, відображає і значення українознавчих матеріалів в навчально-виховному процесі. Загалом, на нашу думку, провідна роль і значення українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи полягає в формуванні національної свідомості учнів.

Зважаючи на вікові особливості та зміст навчальної програми для початкових класів, вважаємо доцільним використання насамперед таких українознавчих матеріалів як усна народна творчість, народний календар, звичаї та традиції українського народу, народні ремесла, зразки матеріальної культури українців тощо.

Особливе завдання педагога – формування у дітей національної свідомості, сприятиме цьому використання такої складової українознавчих матеріалів, як народний календар. Оскільки, календар допомагає молодшим

школярам засвоювати культуру наших предків, національний характер та світогляд, цілі та зміст народних свят українців. Доцільно, на нашу думку, вивчати його в молодшій школі, адже народні свята носять переважно розважальний ігровий характер, саме у вихованців молодшої ланки ще спостерігається тяжіння до гри як провідного виду діяльності.

Грунтовно це питання досліджувала науковиця А. Колоскіна, яка пішовши емпіричним шляхом, дійшла висновку, що кращий варіант вивчення народного календаря – це об'єднання народних свят у цикли: «Осінні свята», «Зимові свята», «Весняні свята», «Літні свята» [13]. Така робота дозволяє учням глибше усвідомити українознавчі матеріали як засіб пізнання самого себе, свого народу, його історії, культури. Крім того це сприяє розв'язанню таких задач: пробудження і виховування національної гідності, гордості, свідомості і самосвідомості, підготовка справжніх патріотів України; продовження відродження та примноження народних звичаїв, традицій та обрядів; виховування в кожному учневі вміння гордитися славою своїх предків, готовність захищати честь свого народу, держави, боротися з ворогами, якщо вони нападають на нашу землю. Це дозволяє учням дійти висновку про необхідність підвищення рівня активності у здобуванні знань про народні звичаї, традиції і обряди, їх коло інтересів, пов'язане з вивченням національної культури, постійно розширюється [13].

Нерозривно пов'язаним з народним календарем є й така складова українознавчого матеріалу як звичаї та обряди. Варто наголосити на необхідності широкого впровадження в сучасну практику заходів, спрямованих саме на відновлення українських народних традицій та обрядів. Це необхідно, тому що в наш складний час стресів та психологічного перенапруження дитини їй необхідно час від часу це напруження якимось чином знімати, а участь у народному святі чи обряді – один з найкращих видів психологічної релаксації. Наприклад, восени доцільно провести свято під назвою «Ой обжинки, господарю, обжинки». Майже все свято базується

на обжинкових піснях та обрядах, пов'язаних з ними. Під час проведення цього свята, діти мають уявлення про традиції та обряди, якими українці користувалися в минулому, збираючи врожай. Цікавим є весняне свято «А вже весна, а вже красна». Під час проведення такого виховного заходу педагогам слід вивчити з учнями веснянки, гаївки, жарти, пісні-ігри «Шум», «Воротарчик» тощо. Використання весняних обрядових пісень та народних ігор розвивають в учнів почуття прекрасного, естетичний смак, повагу до традицій минулого.

Стійким та нерозривним, подекуди з розмитими межами, є зв'язок українознавчих матеріалів з сімейним вихованням. Тому, як зазначає О. Літвінова, для формування національного світогляду дитини важливе значення мають ідейно-моральні цінності родоводу, що являє собою природний шлях розвитку кожної дитини, формування її гуманістичної суті, національної свідомості і повноцінності. В умовах вивчення свого роду, продовження його справ, реалізації мрій і надій, тобто в процесі родовідного виховання виникають психологічний комфорт, зв'язок із своїм генетичним корінням [19].

Дослідник Л. Репич вважає, що важливим виховним засобом у молодшій школі є рідна історія. Вивчення історії рідного народу відіграє особливу роль у вихованні національно свідомого громадянина, оскільки вона розкриває знання про виникнення, становлення і розвиток нації, витоки духовності рідного народу, які здавна живуть на території нашої Держави. У системі національного виховання і освіти знання історії рідного народу є базовим для вивчення історії всього світу [28]. Тому вдалим видається знайомство вихованців з постатями видатних борців за незалежність України (Б. Хмельницького, І. Мазепу), народних героїв (І. Сірка, О. Довбуша, І. Богуна та інших), які зустрічаються в змісті навчального матеріалу. Доцільно проводити й паралелі з сучасністю, додаючи приклади самовідданого служіння Україні, яких ще немає в підручниках (воїни-герої АТО на Донбасі, російсько-української війни).

Основною формою ознайомлення учнів з українською народною творчістю є уроки музики та читання. На уроках музичного мистецтва ми виховуємо патріотизм учнів початкових класів, за допомогою співу та слухання українських народних пісень, уроки літературного читання збагачують дитину знаннями українського фольклору. Саме їх засобами діти занурюються у культуру українського народу та глибше розуміють її. Видатний український педагог, музикант, етнограф В. Верховинець в своїх музично-педагогічних ідеях постійно звертався до фольклору, розуміючи велику виховну силу і незбагненну красу фольклору. За його словами, фольклор формує у дитини любов до народних скарбів [27].

Формування національної свідомості молодших школярів через використання українознавчих матеріалів відбувається не тільки на уроках музики та читання, а й під час всього навчального процесу. Наприклад, зараз у майже всіх школах діти співають Гімн України в класі. Це розвиває в дитини патріотичний дух, любов до своєї держави, національну самосвідомість, гордість за українську державу.

Говорячи про можливість словесно-музичної народної творчості у освітньому процесі не можна оминати увагою й перспективи використання зразків народної хореографії. Залучаючи народне хореографічне мистецтво, потрібно заохочувати учнів не лише переглядати концертні програми знаних колективів, а й створювати або відвідувати танцювальні гуртки, студії, майстер класи. Дослідниця С. Лавриненко вважає за необхідне також рекомендувати використовувати танці та елементи народної хореографії на різного роду заходах та святах. Незамінною є українська хореографія для використання при підготовці позакласних заходів, на уроках музики, читання, при проведенні інтегрованих уроків тощо. Оскільки саме хореографічна спадщина, акумулюючи емоційно-естетичний досвід поколінь, втілює і передає ціннісне ставлення до світу крізь призму етно-національної специфіки, тому вона і є ефективним засобом виховання моральності, патріотичних почуттів, громадянської позиції, що становить, на нашу думку,

основу національної самосвідомості справжнього громадянина та патріота нашої держави [18].

Хочеться наголосити, що українська культура, крім духовної, має й матеріальну складову – це народні ремесла, багато з яких перетворилися на мистецтво. Образність, яскравість і простота творів народного мистецтва робить їх близькими і зрозумілими дитячому сприйняттю. Так, усвідомлюючи поетичну красу і гармонію світобачення народного майстра, учень здатен зрозуміти неповторність, оригінальність і цінність кожного зразка народного мистецтва.

Кожна сучасна українська область має власні декоративно-ужиткові промисли, що набули значного розвитку і на сучасному етапі сприймаються вже дещо символічно. Національні традиції регіонів України та їх історія говорять про мистецьку талановитість народних майстрів. У молодшій школі доречним буде знайомство дітей з такими народними промислами та їх осередками: художня кераміка з центром в Опішні, що знаходиться на Полтавщині, Решетилівське килимарство – також у Полтавській області, килимарство, виготовлення рушників та плахтових тканин у Дігтярах – у Чернігівській області, петриківський розпис (с. Петриківка) – у Дніпропетровській області, кроловецькі рушники – у Сумській області, традиційне гончарство з центром у Бубнівці – у Вінницькій області, художня вишивка в Клембівці Вінницької області, вироби з дерева, кераміка, килимарство з осередком в місті Косів на Івано-Франківщині, Вижниця у Чернівецькій області, що стала осередком з виготовлення виробів з дерева, оздоблених різьбленням та випалюванням [Ситник]. Знайомство учнів з цими ремеслами, їх осередками можуть мати різну форму: від уявних екскурсій і переглядів фото-відеоматеріалів до створення власних найпростіших зразків, скажімо малюнку з елементами петриківського розпису чи найпростішої вишивки. Широкі можливості для цього є на уроках образотворчого мистецтва, праці тощо.

Формуванню національної свідомості в значній мірі сприяє і вивчення учнями українських національних символів. При цьому педагогові не варто обмежуватися державною символікою – гербом і прапором. Вихованці мають розуміти, що символізувати їх батьківщину можуть предмети та явища з різних сфер життя: рослинний світ (верба, калина, тополя), елементи національного одягу (вінок, вишиванка), кухня (вареники, борщ, сало), українські народні мистецтва (гопак, писанкарство тощо). Знання таких культурних ідентифікаторів долучає вихованця до загальної культури його держави, виховує розуміння її ідентичності та неповторності, дозволяє відчутти національну спорідненість з власним народом. Наслідком такого процесу є стійке формування у вихованців образу свого «Я» як українця.

Підсумовуючи вищезазначене, використання українознавчих матеріалів в освітньому процесі, насамперед, сприяє формуванню національної самосвідомості учнів. При цьому, зважаючи на психолого-педагогічні особливості молодшого шкільного віку, варто використовувати такі різновиди матеріалу, як: усна народна творчість, народний календар, національна історія та ремесла, музичне та хореографічне народні мистецтва. Знання таких культурних ідентифікаторів долучає вихованця до загальної культури його держави, виховує розуміння її ідентичності та неповторності, дозволяє відчутти національну спорідненість з власним народом. Наслідком такого процесу є стійке формування у вихованців образу свого «Я» як українця.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ШЛЯХІВ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНОЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

2.1 Аналіз чинних програми щодо можливості використання українознавчого матеріалу

Як слушно зауважують А. Хомячук та О. Фаст, освітня політика нашої держави виявилася напрочуд чутливою до змін у соціально-історичному житті країни та проблем, що були цим породжені в освітній практиці. В останні роки на державному рівні була приділена певна увага й проблемі відродження освітніх традицій українознавства [32, с. 168]. Набутий Інститутом інноваційних технологій досвід викладання українознавства в загальноосвітній школі та зміст освіти МОН України, а також науково-просвітницьку діяльність Інституту українознавства та всесвітньої історії втілено в розроблених документах щодо змісту освіти, зокрема: Програмі навчального курсу «Українознавство» для закладів загальної середньої освіти (1-4 класи) (2013).

Свої зміни у викладання українознавства внесла й реформа Нової української школи. Цілісний підхід до реалізації курсу українознавства в початкових класах на основі врахування концептуальних засад Нової української школи запропоновано у ґрунтовній науково-методичній праці М. Чабайовської, Н. Омельченко, М. Кальчук Протягом 2016-2018 років авторами створено програму факультативного курсу з українознавства «Я люблю Україну» (1-4 класи), затверджену для використання в загальноосвітніх навчальних закладах [35], побудовану за інтерактивною моделлю та спрямовану на стимулювання творчої пошуково-проектної діяльності молодших школярів.

На сьогодні українознавство передбачено лише у вигляді гуртка чи факультативу. Тому, насамперед, розглянемо ті програми, які для цього використовуються з врахуванням компаративного аспекту.

Хронологічно першою була «Програма для загальноосвітніх

навчальних закладів. Українознавство. 1-4 класи» П. Кононенка й Т. Присяжної, тому з неї і почнемо. Програма була затверджена ще 2013 року, до реформування початкової освіти, попри те не можна однозначно назвати її застарілою: окремі її аспекти, навпаки, повністю відповідають оновленій Концепції початкової освіти. Наприклад, програма є інтегрованою, у ній органічно поєднано відомості з таких освітніх галузей «Суспільствознавство», «Мова і література», «Природознавство».

Загалом матеріал групувано за тематичним принципом. У кожному класі передбачено вступна та підсумкова тема, а також п'ять тематичних блоків:

- Я – українець;
- Моя родина, мій рід;
- Мій український народ;
- Моя держава Україна;
- Україна та українці в світі [16].

Незважаючи на те, що тематичні блоки повторюються з 1 до 4 класів, з кожним наступним роком йде поглиблення та розширення вже набутих знань, що відповідає принципам наступності й послідовності, а також поступового ускладнення навчального матеріалу. Наприклад, в тематичному блоці «Моя родина, мій рід» передбачено, що в 1 класі учні засвоюють розуміння родини, як частини українського суспільства, зі своїми звичаями, традиціями; у 2 – отриманні знання поглиблюються короткими відомостями із історії роду, а також середовищем, у якому проживає родина (оселя, сусіди тощо); у 3 класі основний акцент робиться на історії родини та спадковості, як запоруці збереження української культури; у 4 класі передбачено усвідомлення тісного взаємозв'язку родини, як найменшої ланки суспільства, з широким соціумом. Крім того у 3-4 класах програмою передбачене виконання й творчих завдань: дізнатися про традиції своєї родини, познайомити з ними учнів свого класу (3 клас); відобразити за допомогою

графічної моделі взаємозв'язки у соціоприродному доквіллі своєї місцевості (людина – суспільство – природа) (4 клас) [17]. У межах кожного тематичного блоку розглядаються такі змістові лінії: національне природне доквілля, мова і традиційна культура українського народу, визначні особистості та дати історичної генези українців, їхня роль у світовому поступі.

Як бачимо, такий підхід не лише відповідає основним принципам навчання, а й допомагає учням поступово здобути системні знання з певної теми. Вважаємо це позитивною рисою програми, адже таким чином діти здобувають не фрагментарні, вибірккові знання, а формують цілісну систему уявлень про певний предмет з урахуванням його тісних взаємозв'язків з оточенням. Вважаємо, що такий підхід цілком відповідає сучасним вимогам до освітнього процесу.

Тут варто зауважити, що в програмі курсу українознавства за вибором «Я люблю Україну» М. Чабайовської, Н. Омельченко та М. Кальчук використано аналогічний принцип побудови. Весь навчальний матеріал групувано за тематичними блоками, які повторюються з 1 до 4 класу, а саме:

- Україна – наш держава;
- Національні символи України;
- Матеріальна культура українців;
- Духовна культура українців [16].

При цьому в мажах кожного блоку подаються теми для вивчення, які мають більш зрозумілий та конкретний характер, порівняно з попередньо проаналізованою програмою. Проілюструємо це на прикладі тем, що вивчаються в 3 класі (Додаток А Порівняльна характеристика змістового наповнення програм з українознавства для 1-4 класів).

Як видно з порівняльної таблиці, уміщеної в *Додатку А*, теми, що вивчаються у 3 класі в обох програмах є дещо схожими. При цьому

М. Чабайовська, Н. Омельченко та М. Кальчук подають їх більш конкретно та зрозуміло, тоді як у П. Кононенка та Т. Присяжної усі формулювання мають загальний абстрактний характер. Наприклад, просто зазначено «Трудовий, календарно-обрядовий цикли свят українців у родинному колі» (тема в 4 касі), тоді як в програмі «Я люблю Україну» протягом 4 років навчання виділено окремі теми на 16 українських свят (Різдво, День Збройних сил України, Покрова тощо), а також окремо винесено теми: «Традиції святкування в Україні. Зимовий/весняний/ літній/осінній цикли». Варто зауважити, що в програмі П. Кононенка та Т. Присяжної не всі теми є доречними та такими, що відповідають віковим особливостям учнів початкової школи, наприклад: «Українознавство: зміст і завдання. Історія розвитку українознавства. Світочі українознавства. Українознавство сьогодні» чи «Особливості геополітичного розташування України». Подібних зауважень до програми М. Чабайовської, Н. Омельченко та М. Кальчук у нас немає.

Якщо порівнювати не змістове наповнення, а мету, завдання, методи й прийоми роботи, то суттєвих відмінностей між двома програмами немає, вони, в цілому, співпадають.

Варто зазначити, що сучасні реалії в освітній сфері (дистанційне навчання, недостатнє фінансування тощо) змушують заклади освіти відмовлятися від факультативів та гуртків, зокрема й українознавчих. Зважаючи на це, вважаємо за необхідне проаналізувати чинні типові освітні програми для 1-4 класів щодо шляхів та можливості використання українознавчого матеріалу. На сьогодні чинними є дві навчальні програми:

- НУШ Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко;
- НУШ Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти, розроблені під керівництвом Р. Б. Шияна.

Зауважимо, що окремі навчальні предмети, як от українська мова, літературне читання значною мірою наповнені українознавчим матеріалом, і,

за своєю суттю, є українознавчими, адже вивчаючи їх дитина засвоює рідну мову, її красу та багатство, знайомиться з кращими зразками літератури й фольклору свого народу. Більше того в програмах прописані теми дитячого читання українознавчого характеру: «про Батьківщину, сім'ю, на героїко-патріотичну тематику» [24]; «патріотизм, відданість, любов до рідного краю, Україна» [25]. Програма з української мови за редакцією О. Савченко передбачає й формування в учнів уміння називати «державні символи України й окремі національні символи, традиції українського народу» [24].

Для аналізу програм ми будемо використовувати компаративний метод, порівнявши, наскільки теми, розміщені в них співпадають чи є дотичними, до тем, що вивчаються в окремих курсах українознавства за проаналізованими вище програмами. Це, на наш погляд, допоможе зрозуміти можливості використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи.

Для початку окреслимо українознавчі теми, що зустрічаються в Типових освітніх програмах НУШ:

Іноземна мова: «Свята і традиції в Україні та країні виучуваної мови», «Природа та навколишнє середовище України та країн виучуваної мови», «Свята та традиції України та країн виучуваної мови» (3 клас), «Подорож по Україні та до країн виучуваної мови» (4 клас)

Я досліджую світ (інтегрований курс): «Громадянські права та обов'язки як члена суспільства. Пізнання історії свого краю, символів держави», «Толерантне ставлення до різноманітності культур, звичаїв народів, які проживають в Україні та за її межами» (1 клас), «Внесок українців у світові досягнення», «Видатні історичні постаті», «Червона книга України» (2 клас), «Сім'я. Склад сім'ї. Історія роду». «Історія рідної школи. Збереження традицій», «Стосунки людей у суспільстві. Україна – незалежна держава. Символи держави: Герб, Прапор, Гімн, державна мова їх значення. Права та обов'язки громадян. Пам'ятні події, державні й народні свята, їх історія», «Господарська діяльність людей твого краю. Славетні українці»,

«Сучасні народні ремесла твого краю», «Україна на карті світу. Україна – європейська держава», «Славетні українці, їхній внесок у світову науку, культуру, спорт» (3 клас), «Основні символи держави», «Народні символи. Турбота кожного про оточення, про довкілля, про історичну та культурну спадщину. Пам'ятки твого краю», «Найближчі сусіди України», «Природа України. Україна на карті світу. Найважливіші природні об'єкти України, своєї місцевості. Природні ресурси України, їх різноманітність і значення. Природні зони України. Характеристика природної зони: природні умови, рослинний і тваринний світ, особливості праці і побуту людей. Вплив діяльності людини на природу. Сезонні зміни у природі України. Природні угруповання. Народні традиції, що відображують ставлення українців до природи. Охорона природи в Україні», «Захист і збереження природи – справа кожного громадянина» (4 клас) [24]; «Червона книга України. Заповідники», «Україна – моя країна. Рідний край. Природа рідного краю. Форми поверхні України і рідного краю. Моє місто (село). Моя адреса» (1-2 класи); «Природоохоронні території України і рідного краю» (3-4 класи) [25];

Дизайн і технології: «Характеристики традиційних і сучасних виробів декоративно-ужиткового мистецтва, знайомство з народними умільцями свого краю (реально або віртуально)» (2 клас); «Приклади орнаментів декоративно-ужиткового мистецтва за регіонами України» (3 клас) [24]; «Техніка «Витинанка» (1-2 класи); «Уявлення про особливості сюжетних витинанок різних регіонів України», «Писанка як один із символів України. Орнамент. Декорування писанок», «Виготовлення ляльки-мотанки» (2-3 класи) [25];

Мистецтво (інтегрований курс): «Елементарна стилізація форм оздоблювальних елементів різних видів декоративно-прикладного мистецтва (народна іграшка, розпис, витинанка, писанка тощо)» (1, 2, 3 клас), «Хореографія (народна, класична, сучасна, зокрема деякі народно-сценічні та побутові танці - гопак, козачок, вальс, полька тощо)» (4 клас) [24]; «Елементарна стилізація форм оздоблювальних елементів різних видів

декоративно-прикладного мистецтва (народна іграшка, розпис, витинанка, писанка тощо» (3-4 класи) [25].

Провівши дослідження визначили, що типові освітні програми для 1-4 класів наповнені великою кількістю українознавчих тем, найбільше їх в курсі «Я досліджую світ», але й інші предмети (технології та дизайн, іноземна мова, мистецтво) передбачають вивчення таких тем. Ці теми можна віднести у кілька блоків: національні свята й традиції; Державні й народні символи України; природа України; мистецтво й ремесла України; українське суспільство і його окремі громадяни. Загалом, дані теми значну частину навчальних матеріалів, вивчення яких передбачене програмами з українознавства. Варто наголосити, що деякі теми не мають українознавчого підґрунтя загалом, але дають змогу використовувати такі матеріали, наприклад, програма з мистецтва передбачає знайомство з художніми творами живопису, музики, театру, при цьому добір ілюстративного матеріалу залишається за педагогом, що дає йому можливість познайомити учнів із видатними мистецькими творами українських діячів.

Отже, можемо сказати, що типові освітні програми містять українознавчу спрямованість, оскільки наповнені темами які пов'язані з культурою, історією, природою України тощо.

Щодо підручників зауважимо, що вони також уміщують багато українознавчої інформації: тексти для вивчення часто пов'язані з Україною, її історією, фольклором, культурою; багато заміток типу «Цікаво знати» у підручниках із «Мистецтва», «Я досліджую світ» також уміщують матеріали українознавчого характеру.

Отже, на сьогодні є кілька чинних програм з українознавства, це: «Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 1-4 класи» П. Кононенка та Т. Присяжної й «Програма курсу українознавства за вибором «Я люблю Україну» (1-4 класи) М. Чабайовської, Н. Омельченко, М. Кальчук. Вони побудовані за однаковим тематичним принципом, мають багато в чому схожі мету, завдання, рекомендовані методи й прийоми

навчання тощо. Порівнюючи змістове наповнення зазначимо, що воно також дещо спільне, проте програма «Я люблю Україну» має більш конкретні чітко сформульовані теми, на відміну від іншої, де теми прописані доволі абстрактно. На жаль, обидві програми розраховані для факультативної й гурткової роботи, яка в сучасних освітніх реаліях зведена до мінімуму, тому нами було проаналізовано типові освітні програми для 1-4 класів у порівнянні з програмами з українознавства. Дослідження показало, що типові освітні програми містять велику кількість тем, що співпадають з темами програм із українознавства, найбільше їх в курсі «Я досліджую світ», проте й інші предмети (іноземна мова, технології та дизайн, мистецтво) передбачають вивчення таких тем. Загалом всі такі теми можна упорядкувати в кілька блоків: природа України; національні свята й традиції; мистецтво й ремесла України; Державні й народні символи України; українське суспільство і його окремі громадяни. Тому можемо стверджувати, що типові освітні програми мають українознавчу спрямованість та дають широкі можливості для використання матеріалів народознавчого характеру у освітньому процесі.

2.2 Діагностика використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи

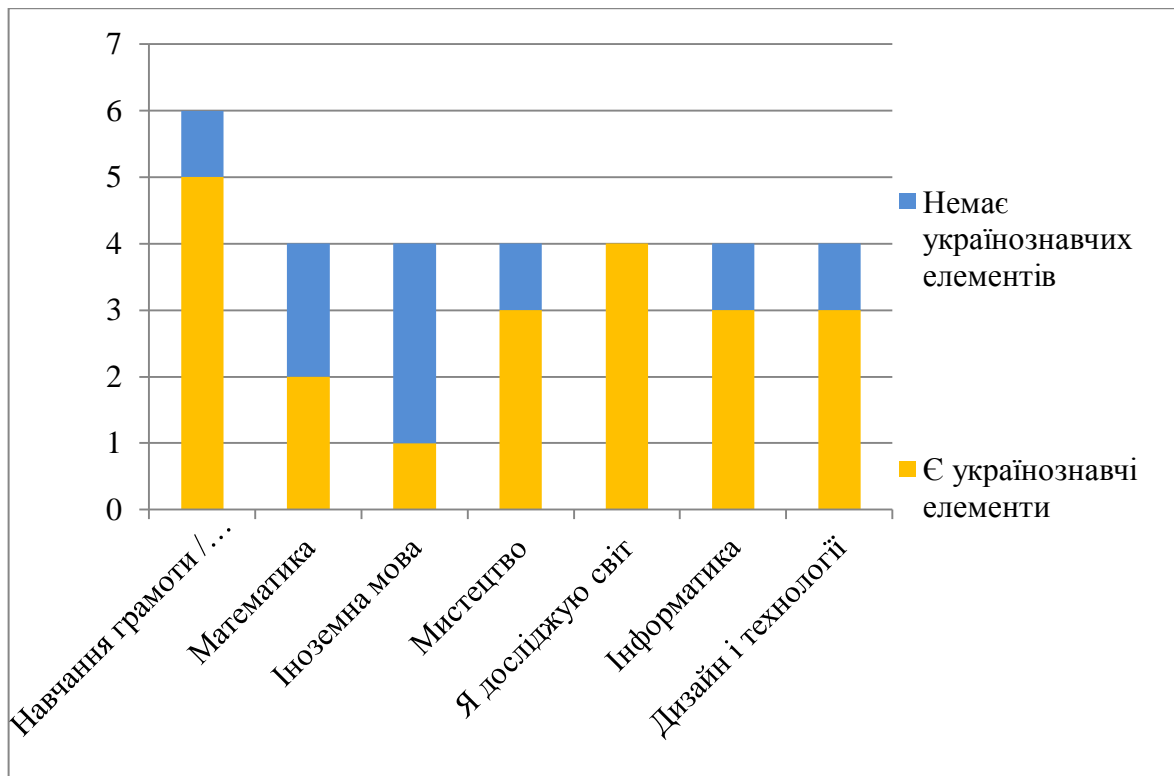
Н. Луцан та А. Струк, зауважують, що введення учнів в систему українознавчих цінностей суспільства передбачає формування у них національної культури. Саме етнокультурне виховання учнів забезпечить засвоєння ними правильних цінностей, соціального і культурно-історичного досвіду власної країни, розвитку духовних якостей та ціннісних орієнтацій, життєвої та громадської позиції. Насамперед цьому сприяють етнопедагогічні чинники (мова, культура, фольклор, звичаї, традиції, обряди, свята, національна символіка) [20, с. 324]. Тому, введення матеріалів українознавчого характеру в освітній процес є пріоритетним завданням вчителя початкових класів. Тому зробимо спробу продіагностувати

наповненість уроків у 1-4 класах українознавчими елементами, для цього проаналізуємо методичні матеріали, опубліковані вчителями-практиками на освітній платформі «Всеосвіта», всі вони апробовані, деякі використовувалися десятки разів, про що свідчить статистика завантажень та користувацьких оцінок. Такий аналіз, на наш погляд, дозволяє побачити в загальних рисах рівень введення українознавчих матеріалів в освітній процес початкової школи. Для аналізу ми відібрали 30 конспектів уроків для 1-4 класів з української мови, літературного читання (навчання грамоти), математики, іноземної мови, мистецтва, інформатики, дизайну і технологій, я досліджую світ. Результати аналізу відображені в Додатку В у вигляді таблиці (Додаток В Використання матеріалів українознавчого характеру в освітньому процесі початкової школи).

Проведене дослідження показало, що більша частина уроків (21 конспект із 30) наповнена матеріалами українознавчого змісту, при цьому є навчальні предмети із 100 % наповненням елементами українознавства (Я досліджую світ) і ті, що мають значно менший показник (математика, іноземна мова). Зауважимо, що виникають протиріччя при аналізі матеріалів з української мови, адже, по суті, засвоєння рідної мови – це елемент українознавства, проте, якщо є лише вивчення граматичної теми, акцент на багатстві українського слова і його красі не робиться, то такі методичні розробки ми не вважали наповненими матеріалами українознавчого характеру. Для унаочнення відобразимо отримані результати за допомогою діаграми (Діаграма 1 Наповненість уроків 1-4 класу матеріалами українознавчого характеру).

Діаграма 1

Наповненість уроків 1-4 класу матеріалами українознавчого характеру

Проаналізовані методичні розробки, ми визначили, що вони містять матеріали українознавчого характеру різного типу, зокрема:

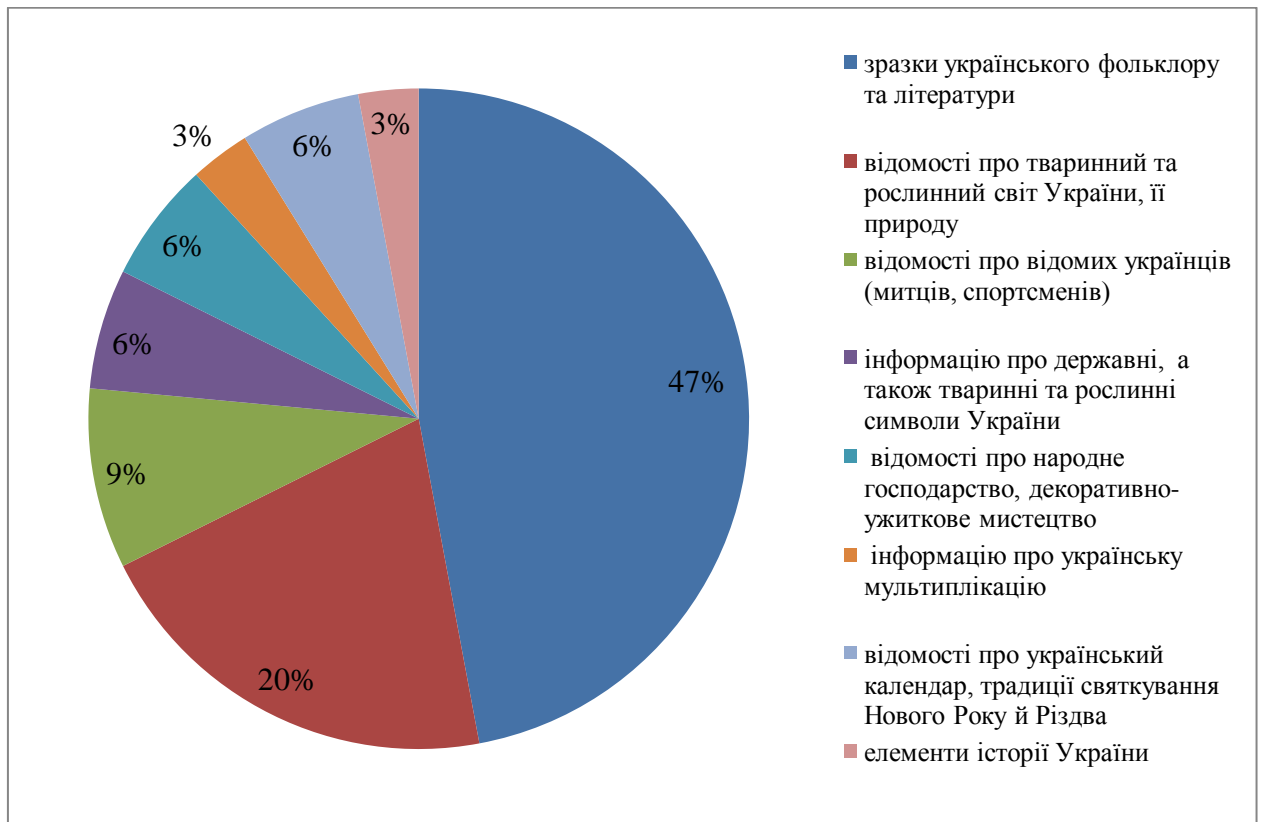
- зразки українського фольклору та літератури;
- відомості про тваринний та рослинний світ України, її природу;
- відомості про відомих українців (митців, спортсменів);
- інформацію про державні, а також тваринні та рослинні символи України;
- відомості про народне господарство, декоративно-ужиткове мистецтво;
- інформацію про українську мультиплікацію;
- відомості про український календар, традиції святкування Нового Року й Різдва;
- елементи історії України.

При цьому частотність використання того чи іншого різновиду українознавчого матеріалу також неоднакова, безумовно найуживанішим типом є фольклор, а також зразки української літератури; далі йдуть відомості про рослинний та тваринний світи України. Відобразимо

частотність використання матеріалів українознавчого характеру різного типу за допомогою діаграми (Діаграма 2 Частотність використання різних типів матеріалів українознавчого характеру).

Діаграма 2

Частотність використання різних типів матеріалів українознавчого характеру

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що основним різновидом матеріалів українознавчого характеру в освітньому процесі є фольклор та українська література. Зауважимо, що найпоширенішим жанром фольклору при цьому є загадки, вони становлять 37.5 % від загальної кількості фольклору, трохи рідше використовуються народні казки - 18.75%, також зустрічаються й інші жанри прислів'я, вірші, лічилки, колискові тощо. Вважаємо, що висока частотність вживання цього типу українознавчого матеріалу пояснюється віковими психолого-педагогічними особливостями дітей, адже учні краще запам'ятовують прості доступні для розуміння й емоційно забарвлені зразки фольклору, ніж наукові факти з історії чи

етнології.

Зауважимо, що аналіз показав, що вчителі не завжди використовують українознавчий матеріал, навіть якщо тема уроку має відповідний потенціал, наприклад, урок на тему «Балет. Музика і танець балету» передбачав вивчення балету «Білосніжка та семеро гномів» польського композитора Богдана Павловського, хоча педагог міг використати для демонстрації твори українських митців. У конспекті уроку англійської мови на тему: «Тварини. Частини тіла» згадуються лише ті представники фауни, що не живуть у нашій місцевості – зебра, слон, жирафа тощо. Опрацювавши їх, вчитель міг запитати, чи живуть вони в Україні, і попросити дітей назвати тварин своєї місцевості. Таким чином, можемо констатувати, що вчителі не завжди вводять до уроків українознавчі елементи, навіть в тих випадках коли тема має для цього перспективу.

Отже, сьогодні вчителі початкової школи активно використовують матеріали українознавчого характеру в освітньому процесі. Аналіз методичних розробок показав, що 70% сучасних уроків мають українознавчі елементи. При цьому неоднаковою є їх частотність залежно від предмета, найбільше таких матеріалів використовується на уроках я досліджую світ, українська мова і літературне читання (навчання грамоти), мистецтво, інформатика, дизайн і технології, тоді як уроки математики й іноземної мови рідше містять українознавчі елементи. Спостерігається певна неоднорідність й серед типів українознавчих матеріалів: найчастіше педагоги включають у свої методичні розробки зразки українського фольклору та літератури, рідше відомості про рослинний та тваринний світ України. Зауважимо, що потенціал використання українознавчого матеріалу також реалізується не завжди, хоча в деяких темах це досить легко зробити.

2.3 Шляхи використання навчального матеріалу українознавчого характеру в освітньому процесі початкової школи

Завдання вчителя початкової школи - передати вихованцям усю красу, багатство, неповторність та самобутність культури українського народу, сприяти розвитку дитячого мислення. Тому впровадження в освітній процес елементів українознавства є, на наш погляд, напрочуд важливим та необхідним. Проте ефективність такого впровадження потребує від вчителя методично грамотної роботи.

Для того щоб процес використання матеріалів українознавчого характеру під час освітнього процесу в початковій школі був ефективним, вчителі повинні дотримуватися певної сукупності взаємопов'язаних педагогічних умов, до таких В. Багалай зараховує наступні:

- процес добору матеріалу українознавчого характеру має відбуватися за принципами доступності, багатофункціональності, емоційної насиченості та його особистісної значущості для початківців;
- використання матеріалів українознавчого характеру в освітньому процесі має відбуватися систематично та цілеспрямовано;
- у ході підготовки методики використання матеріалів українознавчого характеру необхідно брати до уваги вікові особливості молодших школярів, специфіку кожного навчального предмета, при цьому варто опиратися на пізнавальну активність учнів [1, с. 58].

Вважаємо, що добір матеріалів українознавчого характеру за сукупністю названих критеріїв є вихідною умовою, що дозволяє забезпечити ефективно його використання в освітньому процесі початкової школи. Цими критеріями передбачено, що матеріали українознавчого характеру, які педагог планує використати в освітньому процесі, мають бути доступним для розуміння учням молодшого шкільного віку, вони не повинні бути переобтяженими зайвою, занадто детальною інформацією; мають співвідноситись із основним програмовим матеріалом, не затіняючи головного, а навпаки, надаючи йому конкретності та виразності; матеріали

українознавчого характеру повинні бути емоційно насиченим, спрямовуватися на формування в учнів емоційно-позитивного ставлення до української природи, культури, традицій, звичаїв, людей та їх способу життя, побуту та ремесел тощо.

Ця особливість (єдність емоційного та пізнавального у освітній діяльності школярів) була відмічена й В. Сухомлинським, який спостерігав протягом багатьох років за розумовою роботою дітей молодшого шкільного віку. Аналіз побаченого переконав вченого, що в періоди великого емоційного піднесення розумова діяльність дитини покращується, а запам'ятовування відбувається найінтенсивніше. В одному з розділів книги «Серце віддаю дітям» з цього приводу зазначено: «Думка учня початкових класів невід'ємна від почуттів і переживань. Емоційна насиченість процесу навчання, особливо сприймання навколишнього світу, - це вимога, що висувається законами дитячого мислення»

Ефективність цього процесу значно підвищується при систематичному і цілеспрямованому використанні матеріалів українознавчого характеру з урахуванням їх багатофункціональності. Регулярне використання на уроках забезпечує систематичне використання такого матеріалу. Крім того, опрацьована українознавча інформація має бути не роздробленою та розпорошеною, а викладеною в певну, логічно побудовану, цілісну систему. Тобто на початку навчального року вчитель повинен чітко визначити, який обсяг українознавчих знань необхідно засвоїти учням.

Доцільність процесу використання матеріалу українознавчого характеру означає підпорядкування його цілям уроку. При цьому необхідно виходити з поліфункціональності українознавчої інформації, яка визначається специфікою її змісту та різноманітним пізнавальним і педагогічним навантаженням. Українознавчий матеріал може бути використаний, зокрема, для ілюстрації та конкретизації основного програмового змісту, для актуалізації знань і чуттєвого досвіду учнів, для

пробудження в учнів інтересу до нової теми, для перевірки міцності й усвідомленості знань і вмінь учнів, розвитку самостійності учнів через підвищення їх активності, формування ключових компетентностей.

Крім навчальної матеріал українознавчого характеру виконує й виховну та розвивальну функції: сприяє вихованню в учнів любові до рідного краю, відповідального та гуманного ставлення до природи та праці людей. Розвивальна функція матеріалу українознавчого характеру полягає в стимулюванні та розвитку розумових процесів учнів, їх мовлення та спостережливості.

Використання матеріалів українознавчого характеру в освітньому процесі також залежить від віку учнів, рівня їхньої обізнаності. У 1-2 класах першочергова роль у цьому відводиться педагогу, який обирає матеріал, сам розповідає, зачитує цікаву інформацію. У міру дорослішання дітей їх діяльність повинна бути більш активною. Педагог може доручити дітям 3-4 класів добрати цікавий українознавчий матеріал з теми, що вивчаються, озвучити короткі повідомлення на уроці. На думку В. Сухомлинського, такі народознавчі завдання стимулюють творчість, активність і самостійність учнів, сприяють формуванню стійкого інтересу до вивчення природи, історії та культури рідного краю.

При доборі матеріалу українознавчого характеру та визначенні методики його використання необхідно виходити з особливостей пізнавальних психічних процесів молодших школярів, а саме особливостей їхнього сприйняття, пам'яті, уяви, мислення та уваги. Для учнів молодшого шкільного віку характерна яскраво виражена емоційність та гострота сприйняття, яка тісно пов'язана з діями дитини. Відповідно матеріал українознавчого характеру для використання на уроці має бути цікавим, яскравим та емоційно насиченим. Як зазначає О. Колоскіна, при пізнанні навколишньої дійсності у молодших школярів переважає діяльність першої сигнальної системи, завдяки чому в них краще розвинена зорова пам'ять [13, с. 12]. Тому при виборі змісту інформації українознавчого характеру

необхідно віддавати перевагу конкретним простим фактам, які дитина краще запам'ятає, оскільки вони цікаві та викликають емоційну реакцію.

Добираючи прийоми опрацювання матеріалу українознавчого характеру, слід враховувати особливість уваги молодших школярів – її відносну нестійкість. Виходячи з цього, вчитель має ретельно продумати не лише зміст українознавчої інформації, а й її обсяг.

Щоб матеріал українознавчого характеру, що використовується в освітньому процесі початкової школи, сприяв ефективному формуванню знань в учнів, необхідна велика підготовча робота вчителя перед проведенням уроку. Для цього необхідно чітко визначити уявлення і поняття, які будуть формуватися і розвиватися на уроці, а потім переходити до опрацювання та відбору фактичного українознавчого матеріалу до кожної навчальної теми.

На основі опрацьованої педагогічної літератури [3; 33] ми визначили загальні вимоги, яких слід дотримуватись при виборі українознавчих матеріалів для навчання:

- відібраний матеріал повинен пройти дидактичну перевірку та підготовку з урахуванням вікових особливостей молодших школярів та їх загального рівня;
- при виборі матеріалів українознавчого характеру слід враховувати психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, їх уміння розуміти, порівнювати, зіставляти і робити висновки;
- українознавчі знання мають бути спрямовані на встановлення зв'язку між інтелектуальним та емоційним розвитком дитини;
- в освітньому процесі матеріал українознавчого характеру має бути не самоціллю, а засобом досягнення поставленої мети.

Наступним етапом підготовки до уроків з використанням матеріалів українознавчого характеру є вибір форми організації навчальної діяльності та вибір оптимальних методів і прийомів навчання.

При організації засвоєння матеріалу українознавчого характеру можна використовувати різні методи і прийоми навчання. Існує чимало перевірених століттями методів, які можна продуктивно використовувати при роботі з українознавчим матеріалом у школі: бесіди, розповіді, ілюстрації, демонстрації, проблемно-дослідницька робота, самостійна робота з фольклорно-етнографічними джерелами, переконання, виконання письмових завдань, приклад позитивної поведінки, створення виховних ситуацій, змагання, заохочення тощо. Проте варто звертатися й до більш сучасних методів та прийомів, які б відповідали вимогам Нової української школи. Серед таких варто згадати інтерактивні модулі навчання, які, по суті, є різновидом ігрового навчання. Прийом полягає у виконанні на SMART-дошці створених вчителем інтерактивних вправ. Для цього використовуються різні сервіси – Kahoot, Plickers, Quizizz, проте беззаперечно першість за популярністю серед педагогів має Learningapps. Сервіс дозволяє створювати різноманітні вправи: «Знайди пару», «Пазл», «Кросворд», «Перший мільйон», «Заповни пропуски», «Скачки», «Класифікація» тощо. Сам процес їх виконання діти сприймають як гру, де вони дотиком руки можуть відкривати, перетягувати чи прибирати слова, зображення тощо, тому такий вид роботи значно активізує учнів. У Додатку В пропонуємо інтерактивні модулі українознавчого характеру, що можуть бути використані при вивченні теми «Червона книга України» в 2 класі (Додаток В Інтерактивні модулі навчання з теми: «Червона книга України»).

Варто згадати й такий сучасний прийом як word cloud (хмара слів). З одного боку, це просто можливість створити красиву картинку для доповіді або презентації. З іншого – корисний у навчанні інструмент, якому можна знайти багато цікавих застосувань. Використати його можна, наприклад, на уроці англійської мови при вивченні теми «Свята і традиції в Україні та країні виучуваної мови» (3 клас). Для цього можна запропонувати дітям хмару слів, що складається з назв українських свят англійською мовою, учні

мають прочитати назву, знайти її переклад в підручнику/словничку та розповісти, що вони знають про це свято (Додаток Г Хмара слів «Свята і традиції в Україні»). У свою чергу вчитель пояснить, які з цих свят є в англійській культурі та чим їх традиції схожі на українські.

Крім зазначених можна використати й безліч інших сучасних методів та прийомів навчання, наповнивши їх матеріалом українознавчого характеру: метод *mind maps* (ментальні карти, карти пам'яті, карти розуму, інтелект-карти), *Storytelling*, створення лепбуків, квести тощо.

Обравши прийоми опрацювання українознавчого матеріалу, вчителю необхідно подумати і про його місце в структурі навчання. Аналіз методичної літератури дозволяє стверджувати, що матеріал українознавчого характеру може бути успішно використаний на різних етапах навчання. Найчастіше це робиться в рамках вивчення основного програмового матеріалу теми з метою конкретизації та ілюстрації його окремого змісту. Інколи доцільно закріпити й поглибити вироблені на уроці уявлення й засвоєнні поняття за допомогою народознавчих відомостей. З метою актуалізації знань учнів та донесення теми уроку доцільно використати фольклорний матеріал. Цікавим прийомом є використання матеріалу українознавчого характеру для систематизації знань учнів, що проводиться у формі дидактичної гри або у формі завдання «Хто зайвий?» («Що таке зайве?»). При перевірці домашнього завдання можна також спиратися на українознавчий матеріал, завдяки чому цей етап навчання виконує не тільки контрольну, а й пізнавальну функцію, стимулюючи тим самим увагу та активність учнів.

Таке змістовне поповнення навчально-виховного процесу в початковій школі матеріалом українознавчого характеру не тільки забезпечує міцне й змістовне засвоєння знань, а й сприяє розширенню кругозору, розвитку світогляду учнів, формуванню в них національної самосвідомості та патріотизму.

Таким чином, використання в освітньому процесі початкової школи українознавчого матеріалу вимагає від вчителя ґрунтовної підготовки й грамотного методичного підходу до впровадження його в свою педагогічну діяльність. Для успішності виконання роботи пропонуємо йти поетапним шляхом, у якому передбачені стадії:

- аналіз теми, що вивчається, з точки зору можливостей використання знань українознавчого характеру;
- добір матеріалу українознавчого характеру з теми, визначення мети його використання на уроці;
- визначення етапу уроку, на якому доречно використовувати цей матеріал, а також основних методів та прийомів його засвоєння учнями (як традиційних так і сучасних);
- безпосередньо впровадження елементів українознавчого характеру в освітній процес.

Отже, використання українознавчих елементів є систематичним творчим пошуком, впровадженням нових підходів та стимулювання пізнавального інтересу учнів до вивчення та засвоєння національних і загальнолюдських цінностей. спрямованим на оновлення змісту освіти, наповнення його матеріалом українознавчого характеру,

ВИСНОВКИ

В ході дослідження була реалізована мета роботи, а саме досліджено можливості впровадження та методики використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи.

1. Окреслено поняття, різновиди українознавчого матеріалу та психолого-педагогічні засади використання в освітньому процесі початкової школи. Зробивши аналіз педагогічної літератури, ми дійшли висновку, що українознавство - система наукових знань про Україну та українство, їх місце в загальному цивілізаційному розвитку. До різновидів українознавчих матеріалів можна зараховувати увесь спектр знань, духовних і матеріальних надбань, що прямо чи опосередковано пов'язані з Україною та українцями, зокрема: відомості про становлення та історію розвитку Української Державності та українського етносу; географію України: природу, екологію; відомості про українську мову, культуру (фольклор, літературу, музика тощо), народний побут та господарство українців; народні образи, символи, звичаї та традиції; інформацію про українців у світі (діаспора), український менталітет та національну ідею.

У сім – одинадцять років дитина усвідомлювати власну індивідуальність, яка, безумовно, піддається суспільним впливам. Дитина усвідомлює, що зобов'язана вчитися, і в ході цієї діяльності змінювати себе, привласнюючи колективні знаки, поняття та символи, знання та ідеї, що сформовані в суспільстві, цей процес надзвичайно важливий для формування національної самоідентичності. Тому, саме в цей період варто максимально включати в освітній процес українознавчий матеріал, щоб у дитини формувалося усвідомлення належності до українства.

Основна педагогічна мета використання українознавчих матеріалів в освітньому процесі – дати учням знання про людину та про Україну й українство як цілісність, з одного боку, та органічну спільність із глобальним суспільством – з іншого, сприяти етнічному самоусвідомленню, самореалізації кожної особистості, формуванню громадянської свідомості

учнів початкової школи.

2. Зробили аналіз чинної програми, підручників щодо можливості використання українознавчого матеріалу. На сьогодні є кілька чинних програм з українознавства, це: «Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 1-4 класи» П. Кононенка та Т. Присяжної й «Програма курсу українознавства за вибором «Я люблю Україну» (1-4 класи) М. Чабайовської, Н. Омельченко, М. Кальчук. Вони побудовані за однаковим тематичним принципом, мають багато в чому схожі мету, завдання, рекомендовані методи й прийоми навчання тощо. Порівнюючи змістове наповнення зазначимо, що воно також дещо спільне, проте програма «Я люблю Україну» має більш конкретні чітко сформульовані теми, на відміну від іншої, де теми прописані доволі абстрактно. На жаль, обидві програми розраховані для факультативної й гурткової роботи, яка в сучасних освітніх реаліях зведена до мінімуму, тому нами було проаналізовано типові освітні програми для 1-4 класів у порівнянні з програмами з українознавства. Дослідження показало, що типові освітні програми містять велику кількість тем, що співпадають з темами програм із українознавства, найбільше їх в курсі «Я досліджую світ», проте й інші предмети (іноземна мова, технології та дизайн, мистецтво) передбачають вивчення таких тем. Загалом всі такі теми можна упорядкувати в кілька блоків: природа України; національні свята й традиції; мистецтво й ремесла України; Державні й народні символи України; українське суспільство і його окремі громадяни. Тому можемо стверджувати, що типові освітні програми мають українознавчу спрямованість та дають широкі можливості для використання матеріалів народознавчого характеру у освітньому процесі.

3. Провели діагностику використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи. Сьогодні вчителі початкової школи активно використовують матеріали українознавчого характеру в освітньому процесі. Аналіз методичних розробок показав, що 70% сучасних уроків мають українознавчі елементи. При цьому неоднаковою є їх частотність

залежно від предмета, найбільше таких матеріалів використовується на уроках я досліджую світ, українська мова і літературне читання (навчання грамоти), мистецтво, інформатика, дизайн і технології, тоді як уроки математики й іноземної мови рідше містять українознавчі елементи. Спостерігається певна неоднорідність й серед типів українознавчих матеріалів: найчастіше педагоги включають у свої методичні розробки зразки українського фольклору та літератури, рідше відомості про рослинний та тваринний світ України. Зауважимо, що потенціал використання українознавчого матеріалу також реалізується не завжди, хоча в деяких темах це досить легко зробити.

4. Окреслили шляхи використання українознавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи. Для успішності виконання роботи пропонуємо йти поетапним шляхом, у якому передбачені стадії: аналіз теми, що вивчається, з точки зору можливостей використання знань українознавчого характеру; добір матеріалу українознавчого характеру з теми, визначення мети його використання на уроці; визначення етапу уроку, на якому доречно використовувати цей матеріал, а також основних методів та прийомів його засвоєння учнями (як традиційних так і сучасних); безпосередньо впровадження елементів українознавчого характеру в освітній процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баглай Г. В. Використання елементів народознавства на уроках природознавства в початкових класах. *Реалізація наступності в природничій освіті: реалії та перспективи* : збірник науково-методичних праць / за заг. ред. Р. К. Мельниченко, О. А. Сорочинської, В. В. Танської. Житомир : Вид-во «О. О. Євенок», 2018. С. 57-60.
2. Бучківська В. Українознавство в школі та контроль за процесом його викладання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Педагогіка. 2006. № 4. С. 60-63.
3. Василюшин Л., Дзюбинська Л. Використання українознавчих знань на уроках української мови та літератури, християнської етики як вагомий інструмент у вихованні національно свідомої особистості. *Українознавство*. 2021. 1 (78). С. 92-95.
4. Горбенко М. І. Психолого – педагогічне виховання дітей молодшого шкільного віку. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2008. Т. 2. С. 54–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fvs_2008_2_19 (дата звернення: 25.01.2023).
5. Гродзенська Н. Вікові особливості учнів початкової школи. 2016. URL: <http://www.leader171.kiev.Ua/2.str/sps/sps002.pdf> (дата звернення: 27.01.2023 р.).
6. Даренська В. Українознавство як інтегративна культурологічна дисципліна. *Філософія освіти*. 2009. № 1/2. С. 310-324.
7. Дашкевич Я. Українознавство, україністика, україніка. Еволюція понять та їх майбутнє. *Другий міжнародний конгрес україністів*. Львів, 1993. С. 3-11.
8. Дорохіна Т. Силабус навчальної дисципліни «Українознавство». Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка 2021. URL: <https://inst-hist.chnpu.edu.ua/wp->

- <content/uploads/2021/04/sylabus-ukrayinoznavstvo.pdf> (дата звернення: 27.01.2023 р.).
9. Етнопедагогіка Етнопедагогіка : навч. посібник / Євтух В. Б., Марушкевич А. А., Дем'яненко Н. М., Чепак В. В. Київ, 2003. 149 с.
 10. Ісаєвич Я. Українознавство – україністика – українські студії. *Покликання університету* : 36. наук. пр. / Відп. ред. О. Гомілко. Київ : «ЯНКО», 2005. С. 266-278.
 11. Колоскіна О. А. Формування елементів національної свідомості учнів початкових класів у процесі навчання української мови та народознавства: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2009. 20 с.
 12. Козлов А. В., Ковпик С. І. Методика викладання українознавства в школі : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ : Твім інтер, 2010. 115 с.
 13. Колоскіна О. А. Формування елементів національної свідомості та самосвідомості молодшого школяра на основі цінностей народного календаря. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 24. С. 232-235.
 14. Кононенко П. П. Українознавство : підручник для вищих навчальних закладів. Київ, 2005.
 15. Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю. Українознавство : конспект лекцій. Київ : МАУП, 2005. 392 с.
 16. Кононенко П. П., Присяжна Т. М. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство 1–4 класи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-facultativ/progr-1-4-2013.pdf> (дата звернення: 25.02.2023 р.)
 17. Кононенко П., Присяжна Т. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 1-4 класи. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programyfacultativ/progr-1-4-2013.pdf>
 18. Лавриненко С. Хореографічне мистецтво як засіб формування національної свідомості сучасної молоді. *Науковий процес та наукові*

підходи: методика та реалізація досліджень. 2020. № 61. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/66166901/164_627_PB-libre.pdf?1617393758=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D66166901.pdf&Expires=1677278195&Signature=R4p7W~BKA3vJyWMgr4E9GIcrkC0drHqhjMdpLkb5jbcPGkhjROM0LNJLtDpf6XiCP7uLPxRqseVuaf~nZte6xQqYKr7Hhyls00Q8SpTP5QYvbe00WBFiQIsJGqwh9ymWAWXwsI~YonQX64N6Lxk6om5qtiaNOfoz2rHE9MAvGZa2fKXrSxomkYXIp7dxqpke6WdDIQRZGfJ53UGQY36af4c2KqSfPk5GiwDxvaI39e0UbedywQfzI7OynyW2NfKb5wH5RfTenQWxrRMw1dTf~HB1xzB8rNCs7aRt0TRInx8JNV0p72iw7V~R8hztsUKcZSKrGbvTVCYOqos4pCyqxw_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA#page=62

- 19.Літвінова О. В. Проблема вивчення родинної ідентичності як складової Я-концепції особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки».* 2016 № 13. С. 130-135.
- 20.Луцан Н. І., Струк А. В. Вплив нової української школи на формування народознавчої компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ». *«Перспективи та інновації науки».* Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». 2022. № 13 (18). С. 322-333.
21. Малафійк І. В. Дидактика новітньої школи : навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 632 с.
22. Мостяєв О. Про предметне поле українознавства // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – 2009. – Вип. 13. – С. 4–8.
23. Наливайко С. Про специфіку українознавства як науки. *Українознавство.* 2019. № 1. С. 14-24.
24. НУШ Типова освітня програма для закл. заг. серед. освіти, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. 1–2 класи, 3–4 класи / Уклад. А. В. Лотоцька. Харків : Ранок, 2019. 144 с.
25. НУШ Типові освітні програми для закл. заг. серед. освіти, розроблені під керівництвом Р. Б. Шияна. 1–2 класи, 3–4 класи / Уклад. А. В. Лотоцька. Харків : Ранок, 2020. 240 с.

26. Петрук Н. Викладання українознавства у вищій школі як національна потреба. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: педагогічні науки. 2021. № 24.1. С. 353-365.
27. Пронь А. М. Творча спадщина В. Верховинця. *Видатні постаті науки, культури і освіти України* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (30-31 жовтня 2008 р., м. Київ) Київ : ДАКККиМ, 2008. С. 256-257.
28. Репич Л. М. Формування національної самосвідомості молодших школярів. *Osvita.ua*. 2017. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/54147/ (дата звернення: 25.02.2020).
29. Ситник П. К., Дербак А. П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія. Київ, 2004. 226 с.
30. Стягунова О. О. Українська народна педагогіка як поліфункціональна багаторівнева виховна система. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2011. № 3. С. 162-167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2011_3_36. (дата звернення: 26.01.2023).
31. Українознавство. 5–11 класи: навчальна програма з курсу за вибором «Українознавство» для закладів загальної середньої освіти України / авт.-укл.: А. Ціпко, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова. Київ, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-facultativ/2020/09/Prohrama%20Urayinoznavstvo%205-11.pdf>
32. Фаст О. Л., Хомярчук А. П. Організаційно-педагогічні аспекти підготовки майбутніх учителів початкової школи до гурткової роботи з українознавства. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. № 70. Т. 4. С. 167–171.
33. Форостюк Т. В. Формування національної свідомості учнів початкової школи засобами народознавства. *Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-*

Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" : збірник наукових праць / гол. ред. В. П. Коцур. Сквиря (Київ. обл.) : Дорадо-Друк, 2013. Вип. 31 : Педагогіка. Психологія. Філософія. С. 410-416.

34. Ціпко А. Українознавчий науковий дискурс: домінанти комунікативних проєкцій. *Українознавство*. 2019. № 71. С. 16-30.
35. Чабайовська М., Омельченко Н., Кальчук М. Програма курсу українознавства за вибором «Я люблю Україну» (1-4 класи). Початкова школа. 2016. № 9. С. 39-48.

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняльна характеристика змістового наповнення програм з
українознавства для 1-4 класів

Кононенко П., Присяжна Т. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 1-4 класи	Чабайовська М., Омельченко Н., Кальчук М. Програма курсу українознавства за вибором «Я люблю Україну» (1-4 класи)
Жінки в історії України: княгиня Ольга, Анна Ярославна, Євпраксія	Українська мова. Роль книги в житті людини. <i>Дочка Ярослава Мудрого Анна</i> <i>Ярославна.</i> її освіченість. Рейнське Євангеліє. Пересопницьке Євангеліє
Княжа слава України	1. Україна наша держава. Молитва за Україну. Русь-Україна. Видатні історичні постаті: Аскольд, Ольга, Святослав, Володимир 2. Україна наша держава. Русь-Україна. Видатні історичні постаті: Ярослав Мудрий. Володимир Мономах. Галицько- Волинська держава. Данило Галицький
Українське мистецтво у світовому мистецькому просторі	Українське мистецтво. Народне образотворче мистецтво (Марія Примаченко (Приймаченко), Катерина Білокур)
«Нашому роду нема переводу» (взаємозв'язок багатьох поколінь українців через родинні зв'язки, природне довкілля, мову, традиційну культуру, спільну	Твоя родина (сім'я). Родовід

історичну долю)	

Використання матеріалів українознавчого характеру в освітньому процесі
початкової школи

№ з/п	Тема уроку (покликання на матеріал)	Клас	Навчальний предмет	Українознавчий елемент уроку
1.	Письмо малої букви «ш». Написання складів, слів і речень https://vseosvita.ua/library/pismo-maloi-bukvi-s-napisanna-skladiv-sliv-i-recen-207551.html	1	Навчання грамоти	Вірші український письменників (Н. Забіла, Леся Вознюк)
2.	Розповідь Б. Коломійчука «Анна та Марія Музичук». ЗМІ. Пошук інформації в інтернеті https://vseosvita.ua/library/konspekt-urokurozpovid-b-kolomijcuka-anna-ta-maria-muzicuk-zmi-posuk-informacii-v-interneti-363149.html	2	Навчання грамоти	Інформація про відомих українців – шахматисток Анну та Марію Музичук
3.	Розвиток зв'язного мовлення. Птахи узимку https://vseosvita.ua/library/rozvitok-zvaznogo-movlennaptahi-uzimku-275620.html	3	Українська мова	Інформація про тваринний світ України (зимуючі й перелітні птахи), твір українського письменника В. Сухомлинського та зразки фольклору (прислів'я)
4.	Відмінювання прикметників. Вправи на визначення відмінка прикметника в реченні. Побудова сполучень слів і речень з прикметниками в різних відмінкових формах https://vseosvita.ua/library/urok-vidminuvanna-prikmetnikiv-vpravi-na-viznacenna-vidminka-prikmetnika-v-recenni-pobudova-spolucen-sliv-i-recen-z-prikmetnikami-v-riznih-	4	Українська мова	-

	vidminkovih-289214.html			
5.	Українська народна казка «Кривенька качечка» https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-literaturnogo-citanna-3-klas-krivenka-kacecka-ukrainska-narodna-kazka-174961.html	3	Літературне читання	Знайомство з українським фольклором (народні казки «Котигорошко», «Кривенька качечка»), поглиблення знань з української мови (словникова робота)
6.	Життя і творчість Івана Франка https://vseosvita.ua/library/urok-zitta-i-tvorcist-ivana-franka-377634.html	4	Літературне читання	Відомості про видатних українських письменників І. Франка, Т. Шевченка та сучасного Романа Заводовича
7.	Порядкова лічба предметів. Порядкові відношення https://vseosvita.ua/library/tema-poradkova-licba-predmetiv-poradkovi-vidnosenna-264313.html	1	Математика	Відомості з українського фольклору («Рукавичка», «Івасик-Телесик»), інформація проукраїнську мультиплікацію («Петрик П'яточкін»)
8.	Нумерація чисел у межах 100. Таблиці додавання і віднімання в межах 10. Задачі на знаходження суми та остачі https://vseosvita.ua/library/numeracia-cisel-u-mezah-100-tablici-dodavanna-i-vidnimanna-v-mezah-10-zadaci-na-znahodzenna-sumi-ta-ostaci-s4-5-336301.html	2	Математика	-

9.	Множення чисел 1 і 0. Порівняння виразів. Розв'язування задач https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-iz-matematiki-mnozenna-cisel-1-i-0-porivnanna-viraziv-rozvazuvanna-zadac-249918.html	3	Математика	-
10.	Ділення багатоцифрових чисел на одноцифрові, якщо частка містить нулі. Розв'язування задач. Мандруємо світом https://vseosvita.ua/library/dilenna-bagatocifrovih-cisel-na-odnocifrovi-akso-castka-mistit-nuli-rozvazuvanna-zadac-mandruemo-svitom-249954.html	4	Математика	Інформація про державний символ України – прапор
11.	"What is your name?" https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-what-is-your-name-355412.html	1	Іноземна мова	-
12.	Тварини. Частина тіла https://vseosvita.ua/library/urok-tvarini-castini-tila-2-klas-nus-403953.html	2	Іноземна мова	-
13.	Зимові свята https://vseosvita.ua/library/rozrobka-uroku-z-anglijskoi-movi-za-temou-zimovi-svata-3-klas-14833.html	3	Іноземна мова	Інформація про українські традиції святкування Нового Року й Різдва (діти мають підготувати розповідь про це)
14.	Мій вчорашній день. Past Simple – Irregular verbs https://vseosvita.ua/library/mii-vchorashnii-den-past-simple-irregular-verbs-586003.html	4	Іноземна мова	-
15.	Балет. Музика і танець балету https://vseosvita.ua/library/balet-muzika-i-tanec-baletu-455314.html	1	Мистецтво	-
16.	Ліплення. Ходить гарбуз по городу https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-z-maluvanna-v-drugomu-klasi-tema-liplenna-hodit-garbuz-po-gorodu-	2	Мистецтво	Знайомство зі зразками українського фольклору (загадки),

	367458.html			народним господарством (збирання урожаю восени)
17.	Світ невидимий. Жабенятко https://vseosvita.ua/library/svit-nevidimij-zabenatko-dizajn-i-tehnologii-3-klas-557097.html	3	Мистецтво	Знайомство зі зразками українського фольклору (загадки)
18.	Художні образи в дитячому фольклорі та іграшках https://vseosvita.ua/library/hudozni-obrazi-v-ditacomu-folklori-ta-igraskah-557867.html	4	Мистецтво	Знайомство зі зразками українського фольклору (дражнилки, лічки, забавлянки, колискові), про відомих українців (Квітка Цісик)
19.	Вода. Водойми рідного краю. Охорона водойм https://vseosvita.ua/library/rozrobka-uroku-ads-na-temu-voda-vodojmi-ridnogo-krau-ohorona-vodojm-430442.html	1	Я досліджую світ	Знайомство зі зразками українського фольклору (загадки) та водоймами рідного краю
20.	Сонце. Чому відбувається зміна пір року https://vseosvita.ua/library/1-urok-z-predmetu-a-doslidzuv-svit-dla-2-klasu-na-temu-sonce-comu-vidbuvaetsa-zmina-pir-roku-436265.html	2	Я досліджую світ	Знайомство зі зразками сучасної української літератури (вірш А. Костецького), тваринними символами України (бедрик)
21.	Тварини - частина живої природи https://vseosvita.ua/library/tvarini-castina-zivoi-prirodi-463204.html	3	Я досліджую світ	Знайомство з тваринним і рослинним світом України

22.	Заповідні території. Охорона природи в Україні https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-ya-doslidzhuiu-svit-na-temu-zapovidni-terytorii-okhorona-pryrody-v-ukraini-608421.html	4	Я досліджую світ	Знайомство зі зразками сучасної української літератури (вірш А. Костецького), фактами з історії (Чорнобильська катастрофа). Відомості про заповідні території нашої держави
23.	Середовище редактора презентацій. Відкриття презентації та її запуск на перегляд https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-seredovise-redaktora-prezentacij-vidkritta-prezentacii-ta-ii-zapusk-na-pereglad-126352.html	1	Інформатика	Знайомство зі зразками українського фольклору (народна казка «Рукавичка»)
24.	Інформаційні моделі https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-z-informatyky-na-temu-informatsiini-modeli-665451.html	2	Інформатика	Інформація про український календар (зимові місяці) та рослинний світ
25.	Узагальнення та систематизація знань з теми «Людина та інформація» https://vseosvita.ua/library/uzagalnenna-ta-sistematizacia-znan-z-temi-ludina-ta-informacia-534721.html	3	Інформатика	Знайомство зі зразками українського фольклору (загадки)
26.	Алгоритми з розгалуженням https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-na-temu-algoritmi-z-rozgaluzennam-224529.html	4	Інформатика	-
27.	Витинанка https://vseosvita.ua/library/urok-trudovogo-navcanna-v-1-klasi-tema-vitinanka-476482.html	1	Дизайн і технології	Знайомство зі зразками декоративно-ужиткового мистецтва України,

				фольклором (віршики)
28.	«Натюрморт» з гомінкого городу. Ліплення «веселих» овочів https://vseosvita.ua/library/naturmort-z-gominkogo-gorodu-liplenna-veselih-ovociv-189565.html	2	Дизайн і технології	Знайомство зі зразками українського фольклору (загадки)
29.	Мозаїка як вид декоративного мистецтва https://vseosvita.ua/library/mozaika-ak-vid-dekorativnogo-mistectva-182366.html	3	Дизайн і технології	Знайомство зі зразками українського фольклору (загадки), тваринним світом України – птахами, в тому числі червонокнижними
30.	Елементи графічної грамоти. Поняття про ескіз. Розмітка за ескізом на тонкому картоні розгортки коробочки https://vseosvita.ua/library/elementi-graficnoi-gramoti-ponatta-pro-eskiz-rozmitka-za-eskizom-na-tonkomu-kartoni-rozgortki-korobocki-333650.html	4	Дизайн і технології	-

Інтерактивні модулі навчання з теми: «Червона книга України»

